RAQAMLI MEDIA RESURSLARINING TALABALARNING AXBOROT SAVODXONLIGI VA TANQIDIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI SAMARADORLIK INDIKATORLARI

Beknazarova Saida Safibullayevna[1], Beknazarova Kamilla Kamoliddinova[2]
[1]Dsc., prof., [2]mustaqil tadqiqotchi Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23508670

Annotatsiya: *Maqolada raqamli media resurslarining talabalarning axborot savodxonligi va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdagi samaradorligini baholash masalalari tadqiq etiladi. Raqamli ta’lim platformalari, elektron kutubxonalar, multimedia kontentlari va sun’iy intellekt asosidagi vositalardan foydalanish sharoitida talabalarning axborotni izlash, tanlash, ishonchliligini tekshirish, tahlil qilish va dalillarga asoslangan xulosa chiqarish ko‘nikmalarini baholash zarurati asoslanadi. Tadqiqotda axborot savodxonligi va tanqidiy fikrlashni baholash uchun indikatorlar tizimi taklif etilib, manba ishonchliligini aniqlash, axborotni verifikatsiya qilish, taqqoslash, tahlil qilish, dalillash, mustaqil xulosa chiqarish, media savodxonlik va raqamli etikadan foydalanish kabi mezonlar belgilangan.*

Kalitli so‘zlar: *raqamli media, raqamli ta’lim, axborot savodxonligi, tanqidiy fikrlash, raqamli resurslar, media savodxonlik, sun’iy intellekt, raqamli kompetensiya, indikatorlar, ta’lim samaradorligi.*

Аннотация: *В статье исследуются вопросы оценки эффективности цифровых медиаресурсов в развитии информационной грамотности и критического мышления студентов. Обосновывается необходимость оценки способности студентов искать, отбирать, проверять достоверность, анализировать цифровую информацию и формулировать аргументированные выводы в условиях широкого использования цифровых образовательных платформ, электронных библиотек, мультимедийного контента и инструментов на основе искусственного интеллекта. Предлагается система индикаторов оценки информационной грамотности и критического мышления, включающая определение достоверности источников, верификацию информации, сравнение и анализ данных, аргументацию, самостоятельное формулирование выводов, медиаграмотность и соблюдение цифровой этики.*

Ключевые слова: *цифровые медиа, цифровое образование, информационная грамотность, критическое мышление, цифровые ресурсы, медиаграмотность, искусственный интеллект, цифровая компетентность, индикаторы, эффективность образования.*

Abstract: *This paper examines approaches to evaluating the effectiveness of digital media resources in developing students’ information literacy and critical thinking skills. The study emphasizes the need to assess students’ ability to search for, select, verify, analyze, and critically evaluate digital information, as well as to formulate evidence-based conclusions in the context of widespread use of digital learning platforms, electronic libraries, multimedia content, and artificial intelligence-based tools. A system of indicators for assessing information literacy and critical thinking is proposed, including source credibility assessment, information verification, comparison and analysis of information, argumentation, independent conclusion-making, media literacy, and digital ethics.*

Keywords: *digital media, digital education, information literacy, critical thinking, digital resources, media literacy, artificial intelligence, digital competence, indicators, educational effectiveness.*

Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga jadal kirib kelishi natijasida talabalarning bilim olish, axborotni izlash, tahlil qilish va undan foydalanish usullari tubdan o‘zgarmoqda. Elektron ta’lim platformalari, raqamli kutubxonalar, multimedia kontentlari, ijtimoiy media, videodarslar, podkastlar va sun’iy intellekt asosidagi vositalar ta’lim oluvchilar uchun katta hajmdagi axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatini yaratmoqda. Shu bilan birga, raqamli axborot hajmining ortishi talabalardan faqat axborotni topish emas, balki uning ishonchliligini baholash, turli manbalarni taqqoslash, manipulyativ va noto‘g‘ri ma’lumotlarni aniqlash hamda mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini talab etmoqda[1].

Shu nuqtai nazardan raqamli media resurslaridan foydalanishning ta’limiy samaradorligini faqat ulardan foydalanish chastotasi yoki sarflangan vaqt orqali baholash yetarli emas. Raqamli resurslarning talabaning axborot savodxonligi va tanqidiy fikrlash qobiliyatiga real ta’sirini aks ettiruvchi kompleks indikatorlar tizimini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi[2].

Bugungi raqamli muhitda talaba bir vaqtning o‘zida turli xil axborot manbalari bilan ishlaydi. Qidiruv tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar, yangiliklar portallari, videoplatformalar va generativ sun’iy intellekt vositalari katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor olish imkonini beradi. Biroq axborotning mavjudligi uning ishonchliligi va ilmiy qiymatini anglatmaydi[3].

Talabalarning raqamli muhitda samarali faoliyat yuritishi uchun quyidagi kompetensiyalar muhim: axborotni izlash va tanlash; raqamli manbaning ishonchliligini baholash; muallif va manba kontekstini aniqlash; bir nechta manbalarni taqqoslash; fakt va fikrni farqlash; noto‘g‘ri yoki manipulyativ axborotni aniqlash; dalillarga asoslangan xulosa chiqarish; raqamli kontentni etik va mas’uliyatli qo‘llash. Shuning uchun raqamli media resurslarining ta’lim jarayonidagi samaradorligini baholashda natijaga yo‘naltirilgan indikatorlardan foydalanish dolzarb hisoblanadi[4].

Mavjud ta’lim amaliyotida raqamli resurslardan foydalanish samaradorligi ko‘pincha platformaga kirishlar soni, foydalanish davomiyligi, bajarilgan topshiriqlar yoki o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari orqali baholanadi. Ushbu ko‘rsatkichlar talabaning raqamli resursdan foydalanganligini ko‘rsatishi mumkin, biroq undan foydalanish natijasida axborotni mustaqil tahlil qilish va tanqidiy baholash qobiliyati qay darajada rivojlanganini to‘liq aks ettirmaydi[5].

Tadqiqotda kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan va indikatorli baholash yondashuvlaridan foydalanish taklif etiladi. Metodologik jihatdan uchta asosiy komponent ajratiladi: axborot savodxonligi- talabaning raqamli axborotni izlash, tanlash, tekshirish, baholash va undan to‘g‘ri foydalanish qobiliyati; tanqidiy fikrlash- talabaning axborotni tahlil qilish, dalillarni baholash, turli nuqtai nazarlarni taqqoslash va asoslangan xulosa chiqarish qobiliyati; raqamli media bilan ishlash

samaradorligi- talabaning turli raqamli media resurslaridan maqsadli, mustaqil, xavfsiz va mas’uliyatli foydalanish darajasi. Baholash uchun diagnostik testlar, amaliy topshiriqlar, keyslar, so‘rovnomalar, kuzatuv va pre-test/post-test metodlaridan foydalanish tavsiya etiladi[6].

Raqamli media resurslarining samaradorligini baholash uchun quyidagi indikatorlar tizimi taklif etiladi:

Yo‘nalish	**Indikatorlar**
Axborotni izlash	Qidiruv strategiyasining samaradorligi, kalit so‘zlardan foydalanish
Manbani baholash	Manbaning ishonchliligi, muallifligi va dolzarbligini aniqlash
Axborotni tekshirish	Faktlarni bir nechta manbalar orqali verifikatsiya qilish
Tahliliy fikrlash	Axborotning asosiy g‘oyasi va dalillarini aniqlash
Taqqoslash	Qarama-qarshi fikr va manbalarni solishtirish
Dalillash	O‘z fikrini ishonchli dalillar bilan asoslash
Xulosa chiqarish	Mantiqiy va mustaqil xulosa shakllantirish
Media savodxonlik	Manipulyativ, yolg‘on va kontekstidan uzilgan axborotni aniqlash
Raqamli etika	Manbaga havola berish, plagiatga yo‘l qo‘ymaslik
Mustaqillik	O‘qituvchi yordamisiz axborot bilan ishlash

Indikatorlarni 0–4 ballik shkala asosida baholash mumkin: 0 ball – ko‘nikma mavjud emas; 1 ball – boshlang‘ich daraja; 2 ball – qisman shakllangan; 3 ball – yaxshi shakllangan; 4 ball – yuqori darajada shakllangan.

Umumiy samaradorlik indeksi quyidagi ko‘rinishda aniqlanishi mumkin:

ISI = (Σ indikator ballari / maksimal ball) × 100%

Bu yerda **ISI — Information Literacy and Critical Thinking Index**, ya’ni axborot savodxonligi va tanqidiy fikrlashning kompleks indeksi.

Tadqiqotda «Raqamli media/Axborot bilan ishlash/Tahlil/Baholash/Xulosa / Kompetensiya» modeli taklif etiladi. Modelning birinchi bosqichida talaba raqamli media resurslari orqali axborotni izlaydi va qabul qiladi. Ikkinchi bosqichda manbaning muallifi, dolzarbligi va ishonchliligini baholaydi. Uchinchi bosqichda turli manbalardagi ma’lumotlarni tahlil va taqqoslaydi. To‘rtinchi bosqichda dalillar asosida mustaqil xulosa shakllantiradi. Ushbu yondashuvning muhim jihati shundaki, raqamli resursning o‘zi emas, balki undan foydalanish natijasida shakllangan kompetensiya o‘zgarishi asosiy baholash obyekti sifatida olinadi. Amaliy jihatdan tajriba guruhi raqamli media resurslariga asoslangan topshiriqlarni bajaradi, nazorat guruhi esa an’anaviy usulda ta’lim oladi. Tajriba boshlanishidan oldin va yakunida diagnostik test o‘tkazilib, indikatorlarning o‘zgarishi taqqoslanadi.

Taklif etilayotgan indikatorlar tizimi raqamli media resurslaridan foydalanishning miqdoriy emas, balki sifat jihatlarini baholash imkonini beradi. Masalan, talabaning biror elektron platformada ko‘p vaqt o‘tkazishi uning yuqori axborot savodxonligiga ega ekanligini anglatmaydi. Aksincha, qisqa vaqt ichida

ishonchli manbani topish, uni boshqa manbalar bilan tekshirish va asoslangan xulosa chiqarish yuqori kompetensiyani ko‘rsatadi.

Taklif etilayotgan yondashuv asosida quyidagi natijalarni aniqlanadi:

- talabaning axborot qidirish strategiyasi rivojlanishi;
- ishonchli va ishonchsiz manbalarni farqlash qobiliyatining oshishi;
- faktcheking ko‘nikmalarining shakllanishi;
- manipulyativ media kontentni aniqlash qobiliyatining rivojlanishi;
- dalillarga asoslangan fikrlashning kuchayishi;
- mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatining yaxshilanishi;
- raqamli axborotdan mas’uliyatli foydalanishning shakllanishi.

Indikatorlar tizimi ta’lim muassasalariga turli raqamli platformalar va media resurslarining real pedagogik samaradorligini taqqoslash imkonini beradi. Raqamli media resurslarining ta’lim jarayonidagi o‘rni ortib borayotgan sharoitda ularning samaradorligini faqat foydalanish chastotasi yoki vaqt ko‘rsatkichlari orqali baholash yetarli emas. Asosiy e’tibor talabaning axborot bilan ishlash, manbalarni tanqidiy baholash, dalillarni tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish kompetensiyalaridagi o‘zgarishlarga qaratilishi lozim.

Tadqiqotda axborot savodxonligi va tanqidiy fikrlashni baholash uchun o‘nta asosiy indikatorni o‘z ichiga olgan kompleks tizim taklif etildi. Ushbu tizim pre-test/post-test, amaliy topshiriqlar, keyslar va kuzatuv natijalari bilan birgalikda qo‘llanganda raqamli media resurslarining shaxs rivojlanishiga ta’sirini obyektivroq aniqlash imkonini beradi.

Taklif etilayotgan Information Literacy and Critical Thinking Index (ISI) kelgusida oliy ta’lim muassasalarida raqamli ta’lim resurslarining samaradorligini monitoring qilish, talabalar kompetensiyasini diagnostika qilish va ta’lim kontentini takomillashtirish uchun amaliy vosita sifatida rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. Paris: UNESCO, 2013.
2. UNESCO. Think Critically, Click Wisely! Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners. Paris: UNESCO, 2021.
3. Association of College and Research Libraries. Framework for Information Literacy for Higher Education. Chicago: ACRL, 2016.
4. Facione, P. A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. Insight Assessment, 2015.
5. Buckingham, D. The Media Education Manifesto. Cambridge: Polity Press, 2019.
6. Beknazarova, S., Ishanxadjayeva, Z., Jaumitbaeva, M. Media resources in video information systems/ E3S Web of Conferences, 2023, 401, 03068